

MAXIM GORKIJ.

I.

A századforduló előtti évtizedtől a világháborúig eltelt irodalmi korra talán mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ennek a kornak bizonyos mértékig és bizonyos értelemben Gorkij Maxim volt az irodalmi szimbóluma és az irodalmi életérés legvégső adottságait kifejező írója!

Nem mintha Gorkij Maxim nem lett volna valóban nagy író. Orosz és világirodalmi mértékkel mérve egyaránt nagy, «összes művei» minden irodalomtörténet, sőt Oroszország politikatörténete számára is hozzátartoznak majd a kort alakító szellemi tényezőkhöz és a kor élményeihez. De különbség talán itt van legfőképpen: hogy csak a *kor* élményeihez! Emberei, lelki tájai és lelki problémái ma már kopottaknak hatnak, esetlegeseneknek, egy adott korhoz, egy adott társadalmi helyzethez fűződnek; ugyan hol van belőlük az a szívetszorogató élmény, ami máig is izgalmassá teszi a Bűn és Bűnhődést, vagy máig is élővé teszi a Háború és Béke tengernyi szereplőjét? A mai élet legvégső kérdései vetődnek fel Dosztojevskinél és Tolsztojnál, s legalább is főszereplőik élete olyan szférák közé sodródik, amely szférák már a transzcendentáliákat surolják, míg Gorkij hősei izzadt és keserves proletár- és kispolgári élet jelenetei közt vergődnek és — tipikusan jellemző a kispolgári és proletár világszemléletre — nem tudnak tudatosan sem a kozmikus, sem a társadalmi erők közé illeszkedni. Talán a legvégső erők és a legvégső principiumok, amelyeket felismernek, társadalmi erők és társadalmi helyzetek. A társadalom az a világűr, amelyben az egyén él; ez a világűr magában foglalja az emberi élet minden lehetséges principiumát, rajtuk túl az emberi életnek nincsenek más principiumai. Ez Gorkij hőseinek tudatalatti életfelfogása. Ez a felfogás nemcsak rá jellemző, hanem egy egész korra is; a XIX. század fordulójára, amelynek gondolatvilágában szintén a társadalmi erők szerepeltek úgy, mint az emberi élet legvégső, azt lehetne mondani, kozmikus erői. Nincsen benne tehát semmi különös, hogy az irodalmi kor, irodalmi ízlés Gorkijban találta meg a maga profétáját.

II.

Érdeemes volna külön és részletesen megrajzolni, milyen kapcsolatban állott Gorkij és az a felfogás amit ő jelentett, az orosz szellemtesttel! A kérdés ma nem közönséges fontosságú. Ma már tudjuk, hogy mindenféle közösségi és egyéni magatartás mélyén valamiféle (tudatosan vagy öntudatlanul tagadó, vagy ugyanúgy igenlő) vallásos magatartás áll. Nincs Gorkijnál tipikusabb példája annak, hogy a bizánci kereszténység, vagy ha úgy tetszik, a pravoszlávia, akár mint kultusz, akár mint hitélet, akár mint szellem, akár mint akarat, mennyire szétesett a tömegekben. Nem tartozik ide annak történelmi rajza, hogyan ért el a fejlődés eddig, de ide tartozik az a megállapítás, hogy a mult századvég mégis csak modernizálódott életű Oroszországa-

nak életformái óriási társadalmi rétegeket sodortak el ettől az erőit vesztett bizánci hitélettől. Így elsősorban az orosz kispolgárságot és a proletariátust ; sőt éppen azt a területet, ahonnet Gorkij való, a Volga-mentét : alapjában sohasem járták át lelkeket formálóan ennek a hitéletnek erői. Különös, hogy a forradalom és a ma Oroszországnak szinte összes szellemi vezetői mind ebből a zónából valók !

III.

A nagyapa még lehanyaglott nemesúr, az apa már koldus és nyomorgó kárpitos, az unoka meg csavargó egy óriási orosz proletárvilágban. Ez is kevésbé megrajzolt helyzet a mi köztudatunk számára, amely megszokta a háborúelőtti orosz társadalmat Tolsztoj hercegeinek, grófjainak, birtokos-nemesseinek világául tekinteni, vagy mindenekelőtt Turgenyev fanyar intellektuelljein s Csehow érzelmes, érzéki és melankólikus polgárain át látja azt. Gorkij bomlási termék és ez szinte többet megmagyaráz művéből, mint élete.

A félig már tatár nagyvárosban, Nizsnij-Nowgorodban született, ott telt el rémületes gyermekora, amelynek csak egyik nüansza volt, hogy anyja gyűlölte őt, mert férje a kisiútól kapott tifuszba halt bele. A későbbi író soha nem tudott másfajta családi életet ábrázolni, csak hideget, ellenségeset, gyűlölködőt és marakodót ; de jó ha legalább ilyen családi életet ábrázolt, mert legtöbb alakja egyszerűen nem tartozik senkihez és sehova, magányos, mindenkitől elszakadt, a társadalmon kívüli lény. Olyan, amilyen ő maga lett, kamaszkorának kezdő éveitől fogva, a Volga mellett hányódva és vetődve mint pék, hajósinas és csavargó. Mint fiatal író, ennek a féleurópai, félázsiai barbár és különös proletár-világnak lett az epikusa.

A véletlenül kezébe került könyvek vezették rá, hogy mi az irodalom, Hugo Victor volt az egyik mestere, az ő hatásai nyomon követhetők Gorkijnál egész az Éjjeli menedékhely-ig, pedig az tulajdonképpen nem tartozik első munkái közé. Mindenesetre már első nagyobb elbeszéléseivel roppant feltűnést kelt, még nagyobbat személyes sorsával ! Kiemelkedik az éhségből és nyomorból, amelynek vaskeze egész életében rajta hagyták nyomát egészségén, egész életében a tüdőbajjal fog viaskodni. Alig harminc éves, amikor a neve lobogó, többet jelent írónál és irodalmi iránynál. Szociális és politikai programot jelent, Oroszország egyik legnagyobb szellemi felgerjesztőjének nevét ; az 1905-ös orosz forradalom fiatal fanatikusai mind az ő írásaira esküsznek és azokban látják programjuk szociális evangéliumát. A század első évtizedében Oroszországban is, a művelt világ számára is már Gorkij «az» orosz író ! A szociális nyugtalanságot előkészítő forrongásoknak ezekben az éveiben Gorkij nemcsak Oroszország, hanem a hasonlóan hangolt egész művelt világ számára is a nagy író ; érényei és hiányai azonosak ennek a kornak és ennek a világnak érényeivel és hiányaival.

IV.

Vajjon mi mondanivalója van Gorkijnak, a transzcendens világnézettől elszakadt, felbomlott társadalom egyik tagjának az ember életéhez és a felmerült programnak megoldásához?

A kaosz fia ő és a kaosz ábrázolója. Tétélei negatívok. Mindaz, amit pályafutásának első harmadában leír, azt jelenti, hogy a kaosz — a csavargók, nyomorultak és a proletárok — világa formák után vágyódik. Pályafutásának második harmadában már arról írt Gorkij, hogy a csavargók és a

proletáriátus életének zavaros és formátlan világa felett van egy olyan társadalom is, amelynek már megvan a maga szervezete. Ezt a szervezetet csak egyes részleteiben ismeri Gorkij, csak a kispolgársághoz élt közel, csak azt tudja ábrázolni, s természetes, hogy azt ábrázolja, hogy a kispolgárság élete mennyire természetellenes és hiányos. Következtetés: a mai szervezet társadalom élete természetellenes és helytelen. Az abból való következtetés: a mai társadalmi világrend helyébe jobb társadalmi világrendet kell állítani.

V.

Ez a pár vonás tulajdonképpen meg is rajzolta Gorkij egész oeuvre-jét a Malvá-tól, Csudra Makart-tól és az Éjjeli menedékhely-től egészen utolsó nagyobb művéig. Ez — *Az Artamónovok* — egy orosz kispolgári család élete a forradalom előtt; már mint a szovjet hivatalos írója írta, noha Capri szigetén. Már régtől fogva itt élt a Földközi-tenger déli virulásában és déli virulásában gyógyítva tüdőbaját; a bolsevista forradalom természetesen hazahívta megszervezni Oroszország irodalmi életét, amivel meg is próbálkozott, közben azonban szakadatlanul visszatért szigetére. Nem titkolva, hogy az, ami megvalósult, nem egészen az, amire ő gondolt. És Gorkijra, a forradalom egyik szellemi atyjára mi sem jellemzőbb, hogy alig vannak írásai, amely a forradalmak utáni Oroszország életéről szólnának. Semmi kétség: már nem értette meg ezt az új világot...

Ijjas Antal.

HEINRICH LERSCH.

(1889—1936.)

Az újabb német líra egyik legerősebb, legegényibb költőjét ragadta el nemrég a halál, amikor a mindent kiegyenlítő béke révébe kormányozta be Heinrich Lersch küzdelmes, sokat hányatott életét. Lersch legalulról, a munkásnép szürke tömegéből emelkedett fel a legtisztultabb költői szférába, de soha egy pillanatra nem felejtette el, vagy nem tagadta meg a közösséget a legmagasabb szellemi szinteken sem a fizikai munka verejtékes mélységeivel, sőt éppen ennek a közösségnek tudata volt fenntartó ereje, az a szilárd talaj, amely a gyökérszálak százával tartotta s amelyből költészete az éltető, termékenyítő nedveket szívta. A tömegek közösségével való testvérisége azonban mindig az ösztönös összetartozás érzése volt és nem a tömegjelszavak pártindulata. Lersch munkásnak vallotta magát, nem szocialistának. Szívében tiszta, szent szegénység új franciskánus forradalma lobogott. Igazságot, egyenlőséget és testvériséget keresett, de az isteni igazság és a végtelen szeretet jegyében. Az egyetemes emberiség nagy közösségéből nem közösi-tette ki a haza és a nemzet szeretetét. Ember volt és nem tartott magától idegennek semmi emberit és a legnagyobb bűnnek ítélte volna megfosztani az embert attól a legfőlségesebb lehetőségtől, hogy Istenhez emelkedhessen.

Egyszerű kazánkovács fiának született a bajorországi Münchenben, Gladbachban. Kemény gyermekkorra, még keményebb ifjúsága volt. Már zsenge éveiben igába törte a munka. De a műhely füstös, kormos taposómalma sem tudta megőrölni lelke szárnyaló rajongását. Magános álmodozó volt. Kemény egyénisége nem tűrte a szervezetek szürke béklyóit. Szűk volt

neki a szülőföld s mint homályos börtönből, úgy szökött belőle nagy, szabad szemhatárok felé. Országutak vándora lett. Erdők, mezők szabad csavargója. Ha valahol munkát talált, csak rövid időre állapodott meg. Munkahelyéről mint nem szervezett munkást hamar kiutálták a szaktársak, de magának sem igen volt maradása. Barangolás közben éhség, nélkülözés hajszolta, a gyárakban a szervezkedés terrorja nem hagyta nyugton. Bejárta Svájc vadregényes vidékeit, az Északi-tenger nagy ipari városait. Tirolon keresztül eljutott Bécsbe. A legnagyobb nyomorúságban vergődött itt. Egy álló éven át poshadt a világváros züllött nyomortanyáin, éjjeli menedékhelyein munka nélkül, hajléktalanul. Fenéig üritette a proletáriság legkeserűbb poharát. Csatornák dögletes bűzében, förtelmes hulladékokon tengődött. Némi föllendülést jelentett végre Florisdorf, ahol mint fémmunkás ő is kenyeret kapott és vasárnap a népotthonban Beethoven-zenét hallgathatott. De ez a helye sem volt állandó. A nagyvilág szólította. A kultúrvándorok örök országútján ő is eljutott Itáliába. A szabad kószálások klasszikus földjén úgy nem számlálta az állomásokat, mint szerelmes lány a csókokat és csak úgy gondolt szülőföldjére, mint túlszigorú apára, aki nagysokára meghalt.

Ezeknek az első nyugtalan éveknél emlékei sűrűsödnek össze első kötetében, amelyet 1914-ben *Abglanz des Lebens* címen adott ki a *Westdeutscher Arbeiterzeitung* támogatásával. Lersch mint kész költő ugrott ki ebben a kötetében. Könyvében nyoma sincs az autodidakták első félszégeinek, fontoskodó tudálékosságának. Már első verseiben ura a formának. Egyéni szempontjai vannak, saját külön világa, amelyben egy munkás először halhatta a németiséggel szabadon szíve őszinte dobogását. Tárgyát, képeit a gyár világából veszi, de belekapcsolja mindezt a külső világ és a saját belső világa végtelen változatosságába. A szabad természet, a számolhatatlan földi szépségek szertelen rajongója szeretettel énekel a gyárról, a vas és kő, a láng és korom kemény börtönéről, amely megtiporja s amelytől elszakadni mégsem tud, amely mégis a honvágy láthatatlan pányvájával húzta magához vissza nagy vándorútjairól.

Ekkor tört ki a világháború és mintha Lersch lelkében valami roppant, új világgóság táruult volna meg. Ő írta az első, megrázó erejű háborús riadót, amelyben a töretlen nép mély lelkének hangja fakadt fel. Ez a harci dal egyszerre ismertté tette nevét egész Németországban. És Lersch úgy érezte, ez költeményeiből is kizengett, hogy valami szent láng lobogja át az egész németiséget, valami csodálatos fény sugárzik át a lelkeken, amelynek izzásában végre megszületik és széttéphetetlenül egybeforr a várvavárt igazi testvériség. A fellelkesültségnek ezekben az elragadtatott pillanataiban érezte át először igazán a nemzeti összetartozás nagy szükségességét s emelkedett fel a tűrés, a szenvedés és a halál testvériségében Isten mindent kezében tartó végtelenségéig. Szent és lelkendező örömmel harsonázott reveláció volt számára a háború, mert lelke született újjá benne. Csodálatosképpen egészen hasonló átalakulás ment ugyanekkor végbe az ellenséges föld egyik legjobb fiának, a szintén munkássorból felemelkedett Charles Péguynek lelkében.

De az öröm és az újjongó elragadtatás hangját csakhamar felváltja a részvétel s az irgalmas könyörült. Lersch látja a szörnyű szenvedést, a kínok kertjében a halál félelmes aratását és lelke megtelik fájdalommal és már érzi, hogy a maga életének és milliók életének gyötrelmes áldozata csak a világ nagy, békés testvériségének áldozata lehet, hívő lelke a nagypénteki hangulat világinjában borul le a «hétfájdalmú Istenanya» lába elé :

Fiadnál jártam én s Ő nékem áldón megbocsátott és kegyelemben
békültem véle.

De lásd, Anyám, töviskorona hullt az egész emberiség fejére !
Millió földi anya tartja ölében, akár te, holt fiát !

Millió katona lába járja ez órában a Kálváriát,
És minden anya és minden asszony lélekben ott van a Golgo-
tán, mit fia s férje jár . . .

Ő, nem tudok benézni a katonanyák és asszonyok szemébe már,
Égő szemük azt mondja, mint tiéd : keserű vesztük a te bűnöd
is, te vagy oka !»

Ő, hétfájdalmak Anyja, földi bajunk nem volt még ilyen nagy
soha.

Ő, hét fájdalmak Anyja, kinek ölében fekszik holt Fia :
Szíved hét törével segíts az embernek, a háború bűnétől szaba-
dulnia !

A háború után következő idők csalódással töltötték el Lersch nagy esz-
ményekért rajongó lelkét. Ez a kiábrándultság hallgatásra kényszerítette.
Csak 1922-ben jelent meg «Das ist es» című megrázó vallomása, amelyben meg-
magyarázta ezt a hallgatást. Kétségbeesve látta, milyen tévedés volt, mikor
az élet értelmét a szeretetben kereste, de rettenetes álutakon tévelyegtek a
nemzetek és pártok is a háború után.

Évekbe telt, míg szelleme tiszta szárnyalását újra visszakapta. 1925-
ben jelent meg «Az ember vasban» (Der Mensch in Eisen) című kötete. Ebben
a hatalmas verskötetben életének történetét írta meg. Hol Walt Whitman-re
emlékeztető rímtelenül szabálytalan sorokban áradó versekben, hol a formák
szigorú zártságával énekelte meg hányatott sorsának fordulóit és lelkének
orrongó tusáit belekapcsolva a saját személyes ügyeit a munkástársak óriás
családjába. Végső fokon pedig egy nagy álom megvalósulásának vágya cseng
ki a kötetből egy jobb, tisztultabb, a szeretet nagy egységében összeforrott
emberiség után.

Egy nagy költő és egész ember lelkebe markoló sikolya ez s rajta
keresztül egy egész kor szociális nyomoráé, és ez a sikoly annál megrázóbb,
mert érezzük, hogy Lersch az a költő volt, aki mindig egész szívével, egész
lelkével, megpróbált lényének minden ízével benne élt minden sorban és betű-
ben, melyet tolla csak leírt.

Kállay Miklós.

Három angol könyvsiker. Hogy ma Angliában szinte egyhangúlag az angol irodalom egyik legnagyobb írójának Charles *Morgant* tartják (amit könyveinek rekordot verő kiadászamai is bizonyítanak) annak nem annyira tökéletes előadása és stílusa az oka, mint inkább műveinek tárgya és hangulata, amelyek a közönség mai lelkiszükségeit elégítik ki. Már 1932-ben megjelent «Fountain (Forrás)» című regénye ilyen szellemű és hangú volt. Emelkedett színvonala és nagyigényű életfelfogása ellenére olyan nagyarányú és tartós sikert aratott és olyfokú népszerűsége tette

szert, amit ilyen mélységű könyvnel csak az értethet meg, hogy úttörő iránya és megnyilatkozása egy régóta és forrón várt lelkületnek ad kifejezést.

Morgan, a *Times* félelmetes színházi kritikus, rendkívül finom, szigorú és lelkiismeretes művészetére jellemző, hogy «*Sparkembroke*» című (Macmillan, 8. 6 sh) most megjelent művén négy éven keresztül dolgozott, ami meg is látszik rajta. A terjedelmes nemes mű stílusa, ritmusa, hangulata a legtökéletesebben van megalkotva, cselekvénye pedig a szellemi fejlődés mesteri rajzát adja. A «For-

rás» c. korábbi munkájában csak vázolt érzések, e regény szimbolikussá emelkedő hármasszerelmi játékában részletes kidolgozásra kerülnek. A művészet, a szerelem és a halál kapcsolatait tárja fel költőileg az író. A «Forrás» hőse egy romantikus kiadó volt. Ebben a regényben a főhős egy lobbanékony, szenvedélyes, nagytehetségű, nemes költő, korunk lord Byronja. A fiatal, szép, szellemes hösnő nem lobban iránta gyarló szerelemre, hanem feléje emelkedik és hű marad férjéhez, a költő derék barátjához és azt boldoggá teszi, míg a főhős a halál áldozata lesz. A regény finom, hangulatos stílusa olykor Morgan mesterének, George Moorenak hatását mutatja, de kerüli annak erősen érzéki és merész humoros vonásait, amelyek a kiváló író költőnek kedveltségét nagyban fokozták ugyan, de Morgan műveinek szelleméhez nem illenek.

Somerset Maugham: «*Cosmopolitans*» c. könyvújdomsága (Heinemann 7. 6 sk.) rövid történeteket ad elő. Megkapó sűrítettsége és határozottsága éles ellentétben áll Morgan álomszerű módszerével szemben. Korábbi hosszabb novellái (például a Rain) kétségtelenül tökéletesebbek, mégis el kell ismernünk, hogy ezek is az élő angol elbeszélők művészetének

legmagasabb fokán állanak. Maugham már idős és nagyfokú újítással nem lep meg, de korábbi műveinek kissé keserű realizmusát enyhítve, az emberi lélek titkainak barátságosabb és derültebb megrajzolásához fejlődött. Ma kétségtelenül a legelsőrangú angol írók közé tartozik, mondhatjuk, hogy a mai angol irodalom «Grand Old Man»-ja.

Hemingway amerikai író híre ma sokkal nagyobb Angliában, mint hazájában. A világháború utáni angol nemzedékre ő gyakorolta a legerősebb hatást. Most tavasszal megjelent új műve «*Green Hills of Africa*» (Cape, 8. 6 sh) bizonyítja, hogy sajátos, tökéletes művészete teljesen életteljes személyiségéhez van kötve. Kelet-afrikai vadászkirándulást beszél el, amely azonban nemcsak lebilincselő tárgyi vonatkozásaival, hanem érdekes életfelfogásával is megragad. Miként Morgan, úgy ő is foglalkozik a szerelem és halál és művészet nagy kérdéseivel, melyeket fontosaknak tart, csakhogy nem ünnepélyes hangon, hanem természetes, színes előadásban beszél róluk. De itt mondanivalóit azonban túlrövidre fogta, úgyhogy vázlatosságuk nem elégíti ki az igényeket, mert nagyobb szabásút vártak tőle.

Szendrey Miklós.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.